

שיעור ז

יורה יורה, ידין ידין, יתיר בכורות אל יתיר

(סנהדרין ה ע"א-ע"ב)

א. סמיכה ורשות לדון לתחומים מסוימים ולזמן מוגבל
ב. ראוי לכל הדברים

א. סמיכה ורשות לדון לתחומים מסוימים ולזמן מוגבל

בגמרא (ה ע"א-ע"ב) נזכר במסגרת ויכוח בין רבה בר רב הונא לבין ראש הגלות, שר' חייא קיבל רשות לדון ולהורות מרבי. כשבני משפחתו של ר' חייא ירדו לבבל, ר' חייא הוא זה ששאל את רבי באילו תחומי הלכה יש לאותם בני משפחה רשות לדון ולהורות:

כי הוה נחית רבה בר חנה לבבל,¹ אמר ליה רבי חייא לרבי: בן אחי יורד לבבל. יורה? יורה. ידין? ידין. יתיר בכורות? יתיר.
כי הוה נחית רב לבבל, אמר ליה רבי חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל. יורה? יורה. ידין? ידין. יתיר בכורות? אל יתיר.²
... אל יתיר. מאי טעמא? אילימא משום דלא חכים, הא קא אמרינג דחכים טובא? אלא משום דלא בקיע במומי. והאמר רב: שמונה עשר חדשים גדלתי אצל רועה בהמה לידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר! אלא: לחלק לו כבוד לרבה בר חנה. ואיבעית אימא: משום הא גופיה, דרב בקיע במומי טפי, ושרי מומי דלא ידעי אינשי, ואמרי: כי האי גוונא שרא רב, ואתו למשרי מום עובר.

1 רבה בר חנה הוא אמורא בדור הראשון. לפי המשך הגמרא חנה אביו של רבה, היה אחיו של ר' חייא. רבה בר חנה היה חברו של האמורא רב (ירושלמי בבא מציעא ה, ה) ולמד יחד עם רב אצל ר' חייא דודו (מועד קטן טז ע"ב). פעמים רבות משבשים את שמו עם האמורא רבה בר חנה שהיה אמורא בדור שלישי ומפורסם יותר.

2 על הצורך ברשות להתיר בכורות, ראה גם בגמ' (יומא עח ע"א).

... פשיטא, לפלגא - הא קאמר דמהני. על תנאי מאי? תא שמע: דאמר ליה רבי יוחנן לרב שמן: הרי אתה ברשותנו, עד שתבא אצלנו.

כשרבה בר חנה ירד לבבל, נתן לו ר' יהודה הנשיא רשות לדון בדיני ממונות, להורות בענייני איסור והיתר וכן להתיר בכורות. אך כשרב ירד לבבל, ר' יהודה הנשיא נתן לו רשות לדון בדיני ממונות, להורות בענייני איסור והיתר, אך לא נתן לו רשות להתיר בכורות. שתי סיבות לדבר: מפני כבודו של רבה בר חנה שירד לפניו, וכן בשל העובדה שרב היה מומחה גדול במומי בכורות, והוא היה מתיר בכורות שאחרים לא התירו, והיה חשש שהדבר יגרום לאחרים לטעות בהיתר מומים.

ההנחה הפשוטה בגמרא היא שניתן להעניק רשות לדון בתחומים מסוימים, וכן מותר להגביל בזמן את מתן הרשות לדון, וכמסופר על מה שר' יוחנן אמר לרב שמן. בירושלמי (חגיגה א, ח; נדרים י, ח) נזכר דיון דומה, וגם שם מדובר על רבי יהודה הנשיא ורב:

מהו למנות זקינים לדברים יחידים? נישמעיינה מן הדא: רב מניתיה רבי להתיר נדרים ולראות כתמים. מן דדמך, בעא גבי בריה מומי בכורות | = אחרי שרבי מת, ביקש רב מבנו רשות להתיר גם מומי בכורות. אמר לו: איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא.

אמר ר' יוסי בי רבי בון: כולא יהב ליה - לדון יחידי ולהתיר נדרים ולראות מומין שבגלוי. מן דדמך, בעא גבי בריה מומין שבסתר. אמר ליה: איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא | = לפי ר' יוסי הוא התיר לו בהתחלה מומים שבגלוי. ואחרי שמת רבי ביקש מבנו להתיר מומים שבסתר, ואת זה לא הוסיף לו.

שאלת הירושלמי היא האם ניתן למנות רק לתחומים מסוימים? בירושלמי "למנות" משמעותו לסמוך. כך נאמר בירושלמי (א, ב): "תמן [בבבל] קריי למנוייה סמיכותא"³. התשובה היא שניתן למנות לתחומים מסוימים וזאת בעקבות המעשה שהיה בין רב לרבי, ואחר כך עם בנו של רבי. לא כתוב בירושלמי ממי מבין בניו ביקש רב, וכן לא

3 ע"פ הירושלמי, בארץ ישראל הסמיכה הייתה נקראת מינוי. כמה דוגמאות: "אמר ר' בא: בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו... בית דין שמינה שלא לדעת הנשיא אין מינויו מינוי" (ירושלמי סנהדרין א, ב); "ר' אמי שאל לר' סימון: שמעת שממנין זקינים בחור"ל? אמר ליה: שמעתי שאין ממנים זקינים בחור"ל" (ירושלמי ביכורים ג, ג); "אמר רבי זעירא: הדא אמרה שממנין זקינים בפה" (ירושלמי הוריות ג, ב), ועוד. כל זאת אף שבלשון המשנה והתוספתא שהתחברו גם הן בארץ ישראל השם הוא סמיכה.

כתוב מדוע אותו בן נתן לרב לדון בתחומים נוספים. אמנם שמות התנאים דומים, וכן גם נושא הדיון, אך סיפור הדברים שונה. בכל אופן בין לפי האמור בירושלמי ובין לפי הבבלי – מותר להעניק רשות לדון רק לתחומים מסוימים. בהמשך הירושלמי נאמר עוד:

אף על גב דאת אמר ממנין זקינים לדברים יחידים, והוא שיהא ראוי לכל הדברים.

תנאי זה "שיהא ראוי לכל הדברים" נזכר כאן לראשונה. הצורך בתנאי זה נוצר בעקבות מעשה שהיה:

כהדא ר' יהושע בן לוי מני לכל תלמידיו, והוה מצטער על חד דהוה בכי בעיינוי ולא הוה יכול ממנייתה. [=ר' יהושע בן לוי מינה את כל תלמידיו, והיה מצטער שלא יכול למנות תלמיד אחד מאחר שהיה סומא בעין אחת]. וימנינה לדברים יחידים? הדא אמרה הראוי לכל הדברים ראוי לדבר אחד, ושאינו ראוי לכל הדברים אפילו לדבר אחד אינו ראוי.

ר' יהושע בן לוי לא הסביר מדוע הוא לא היה יכול למנות את אותו תלמיד סומא. הנימוק בגמרא הוא מפני שאותו תלמיד לא היה ראוי לכל הדברים. אפשר היה להציע סיבות אחרות מדוע הוא לא מינה אותו,⁴ אך בשל ההדגשה שמדובר בתלמיד שהוא סומא, היה ברור לגמרא שזו הסיבה. סומא וכן בעלי מומים אחרים לא יכולים להיות חברים בסנהדרין. כך נאמר בירושלמי (ח, ה):

כשם שאת דורש באביו ובאמו [=של בן סורר ומורה] כך את דורש בזקני בית דין [=שיוצאים למדוד מהעיר כשנמצא חלל באדמה] שנאמר "ויצאו" (דברים כא, ז) - פרט לחיגרים. "ואמרו" (שם) - פרט לאילמים. "ידינו לא שפכו" (שם) - פרט לגידמים. "ועינינו לא ראו" (שם) - פרט לסומין. מגיד הכתוב כשם שזקני בית דין שלימין בצדק כך הם צריכין להיות שלימין באיבריהן.⁵

4 בגמרא (יד ע"א) מופיעים כמה דוגמאות למצבים בהם אמוראים לא הצליחו מכל מיני סיבות לסמוך אחרים: רבי יוחנן רוצה לסמוך את רב שמן בר אבא, וכן את ר' חנינא ור' הושעיה. אמנם גם מסופר (שם ה ע"ב) שר' יוחנן נתן רשות לרב שמן שירד לבבל (רש"י שם) להורות לזמן מוגבל. ייתכן שבשלב מסוים ר' יוחנן הצליח לסמוך את רב שמן ובעקבות כך נתן לו רשות לדון.

5 הרב מאיר שמחה הכהן מדרווינסק (אור שמח, הל' סנהדרין ב, ו) כתב שעל פי הדרשה בירושלמי משמע שצריך שחברי הסנהדרין הם אילו שימדדו "ומסולק קושיית תוספות בסנהדרין (יד ע"א ד"ה יכול) דאימור אתיא בזקני השוק [בנוגע לזקנים שמודדים מחוץ לעיר], דבית דין שאינן סנהדרין אין צריך להיות נקי ממום".

סומא גם פסול להיות דיין בחליצה, מפני שנאמר בפסוק "לעיני הזקנים" (דברים כה, ט), ומכאן שחליצה צריכה להיות בפני דיינים שרואים (יבמות קא ע"א-ע"ב).⁶
 בהמשך הירושלמי נאמר עוד:

מהו למנות זקנים לימים? נישמענה מן הדא ר' חייא בר בא אתא לגבי רבי לעזר. אמר ליה: פייס לי לרבי יודן נשייא, דיכתוב לי חדא איגרא דאיקר ניפוק לפרנסתי לארעא ברייתא. פייסיה וכתב ליה: הרי שילחנו אליכם אדם גדול, שלוחינו וכיוצא בנו. עד שהוא מגיע אצלנו [=ר' חייא בר בא בקש מרבי לעזר שיפייס את ר' יהודה הנשיא שיכתוב לו איגרת של כבוד כדי שאוכל לצאת לחו"ל ולהצליח בפרנסתי. רבי יהודה הנשיא הסכים וכתב: הרי שילחנו אליכם אדם גדול והרי הוא כמותי. הוא הוסיף שהרשות נתונה לזמן מוגבל עד שהוא חוזר].

לפי הירושלמי, מותר להגביל בזמן את משך הסמיכה, וכמסופר על רבי יהודה הנשיא שהגביל מתן הסמיכה לר' חייא בר בא.⁷

מן האמור בירושלמי ובבבלי עולה שאפשר לתת רשות לדון ולהורות בתחומים מסוימים, וכן להגביל את משך הזמן של מתן הרשות. בירושלמי נוסף גם שעל הנסמך להיות ראוי לדון בכל התחומים, ואם יש לו מגבלה גופנית שלא מאפשרת לו לדון, אי אפשר לסמוך אותו. תנאי זה לא מופיע בבבלי.⁸

הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, ח-י) פסק להלכה את האמור בבבלי ובירושלמי:

ח. ויש להן למנות כל מי שירצו לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים. כיצד? חכם מופלא שראוי להורות לכל התורה כולה, יש לבית דין לסמוך אותו, וליתן לו רשות לדון ולא להורות באיסור והיתר, או יתנו לו רשות באיסור והיתר ולא לדון דיני ממונות, או יתנו רשות לזה ולזה אבל לא לדון דיני קנסות, או לדון דיני קנסות אבל לא להתיר בכורות במומין, או יתנו לו רשות להתיר נדרים בלבד או לראות כתמים, וכן כל כיוצא בהן.

6 בקרבן העדה (חגיגה שם) פירש שריב"ל לא סמך את אותו תלמיד, כי סומא פסול לחליצה.

7 בירושלמי (מהד' ונציה) כתובות א, א, וכן במדרש (רות רבה, ז, ח) נאמר: "ויקח בועז עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו' (רות ד, ב)... אמר רבי פינחס: מיכן לבית הזה [=בית הנשיא] שהן ממנין זקנים בבתי משתיות שלהן". הרב יששכר תמר (עלי תמר, כתובות שם) כתב: "ויתכן נמי שהיו ממנים זקנים לימים, בשביל כבוד חתן וכלה וכבוד ושמחת בית הנשיא".

8 ביפה עינים (ה ע"ב) ציין לדברי הירושלמי הללו, וכתב: "ורוחק למימר דהבבלי יחלוק על זה".

ט. וכן יש לסומכין ליתן רשות עד זמן ולומר לנסמך יש לך רשות לדון או להורות עד שיבא הנשיא לכאן, או כל זמן שאין אתה עמנו במדינה, וכן כל כיוצא בזה.
י. חכם מופלא שהוא סומא בעינו אחת אף על פי שהוא ראוי לדיני ממונות, אין סומכין אותו לדיני ממונות, מפני שאינו ראוי לכל הדברים, וכן כל כיוצא בזה.

כאמור, הרמב"ם פסק כדברי הבבלי והירושלמי, אך חידש שבנוגע לכל נסמך אם נותנים לו סמיכה לתחומים מסוימים, זה רק בתנאי ש"יהיה ראוי לכל הדברים". הרמב"ם הזכיר את דברי הירושלמי הללו גם בפירוש המשנה (בכורות ד, ד): "וכבר נתבאר בחגיגה דבני מערבא כי אפילו נתמנה לדבר אחד אין הדבר מותר עד שיהא חכם בכל דיני התורה, אמרו אף על גב דאתאמר ממנין זקנים לדברים יחידים והוא שיהא ראוי לכל הדברים".

הכסף משנה (הל' סנהדרין ד, ח) שאל: "צריך עיון מנין לרבינו שצריך שיהיה ראוי לכל הדברים". הרדב"ז (שם ח) כתב שהרמב"ם למד זאת "מהך דרב שהיה ראוי להורות בכל התורה, וכן רב שמן". לדבריו, בסוגייתנו בבבלי נאמר שרבי אפשר לרב לדון בתחומים מסוימים, ור' יוחנן נתן רשות לרב שמן, מפני שידעו שכל אחד מהם ראוי להורות בכל התורה.⁹

הלחם משנה (שם) ציין לדברי הירושלמי (חגיגה א, ח) כמקור לדברי הרמב"ם:

והוא שיהיה ראוי לכל הדברים וכו' [הלכה ח]. ירושלמי פ"ק דחגיגה "מהו למנות זקנים לדברים יחידים נשמעיניה מן הדא רב מניתיה רבי להתיר נדרים ולראות כתמים... וכו'. עוד שם [הלכה י] "אף על גב דאתמר ממנין זקנים לדברים יחידים והוא שיהיה ראוי לכל הדברים כהדא ר' יהושע בן לוי וכו'".

9 בגמרא (בבא מציעא פה ע"א) מסופר שרבי סמך את בנו של ר' אלעזר ברבי שמעון. הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, א, סי' קלה) נשאל הרי לפי המסופר בגמרא שם על מעשיו, הוא לא היה ראוי כלל לתואר זה, ובוודאי לא לכל התורה? והשיב כי ייתכן שמדובר על תואר "רבי", אך באמת לא סמך אותו ממש. ואפשר שהוא סמך אותו ממש וניתן ללמוד מזה "שיכולין לסמוך אלאחר זמן. וכמו שיכולין לסמוך רק על זמן ועל תנאי כהא דר' שמן בסנהדרין דף ה' שהרמב"ם מפרש לה לענין סמיכה בפ"ד ה"ט, וא"כ גם על זמן דאחר כך מסתבר שיכולין. ולכן אפשר שיכולין לסמוך לאינו ראוי לכשיהיה ראוי ומאחר שבטוח היה רבי שיעשה ראוי והיה צורך גדול בזה כדי שיתקנא וישים לבו לת"ת כדפרש"י אסמכיה ממש שיקרא רבי ויהיה לו רשות לדון דיני קנסות לכשיתגדל ויהיה ראוי להוראה בכל התורה ונעשה מוסמך כשנעשה אח"כ ראוי מצד סמיכה דהשתא של רבי ולא הוצרך לסמיכה אחרת אחר כך".

כלומר שיהיה חכם ומופלא בכל התורה כולה [הלכה ח], וגם שלא יהיה סומא באחת מעיניו שאז אינו ראוי לכל הדברים כמ"ש רבינו אחר מכן [הלכה י].

נראה שעדיין יש לשאול כיצד למד הרמב"ם את ההלכה ש"יהיה ראוי לכל הדברים" מכך שרבי מינה את רב להתיר נדרים ולראות כתמים, הרי התנאי שיהיה "ראוי לכל הדברים" נזכר רק אחר כך בירושלמי בהקשר לתלמידו הסומא של ריב"ל, ואם כן משמע שהוא נוגע רק למי שיש לו מגבלה גופנית שלא ניתן לשנות אותה, אך אין תנאי גורף בירושלמי שכל נסמך צריך להיות "ראוי לכלל הדברים".

נראה שכך הסביר הלחם משנה את הבנתו של הרמב"ם בירושלמי. שאלת הירושלמי היא: "מהו למנות זקינים לדברים יחידים?". כאמור לעיל, "למנות בירושלמי היינו לסמוך. כשסומכים, הסמיכה היא לכל התחומים בהם צריך סמוכים. ההגבלה בתחומים בהם מתאפשר לנסמך לדון היא ע"פ רשות שניתנת לו. כך הבין הרמב"ם את תשובת הירושלמי: "רב מניתיה רבי להתיר נדרים ולראות כתמים". הרמב"ם חילק את המשפט לשניים: "רב מניתיה רבי" - רב מינה / הסמיך את רבי, והסמיכה היא מלאה. המשך המשפט: "להתיר נדרים ולראות כתמים" - אלו התחומים בהם הוא נתן לו רשות לדון.¹⁰

מינוי ומתן רשות מופיע בבבלי (יג ע"ב):

אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: בידא ממש שמכין ליה? אמר ליה: סמכין ליה בשמא, קרי ליה רבי, ויהבי ליה רשותא למידן דיני קנסות.

כך גם פסק הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, ב):

וכיצד היא הסמיכה לדורות?... שקורין לו רבי, ואומרים לו: הרי את סמוך, ויש לך רשות לדון אפילו דיני קנסות.

הסמיכה היא מלאה, ובעקבותיה ניתן להעניק לנסמך מתן רשות לדון, והחידוש בסוגייתנו הוא שניתן להגביל את התחומים בהם מוענקת רשות לדון.

10 הראי"ה קוק (אגרות הראיה, ב, אגרת תב) השיב בנוגע לשאלה אודות חידוש הסמיכה: "העייכוב היסודי לדעת הרמב"ם שהוא היסוד לעיקר הוראה זו, הוא הצורך להיות ראוי להורות בכל התורה כולה, כפ"ד ה"ח דסנהדרין, המיוסד ע"פ דברי הירושלמי דפ"ק דחגיגה, כמו שהעיר כבר על זה הלחם משנה. אע"פ שיש לדחות דעתם בירושלמי מיירי באינו ראוי מחמת מומו. אבל הלא אין לנו אלא דברי הרמב"ם בזה". לדברינו, כוונת הלחם משנה בנוגע לאמור בהלכה ח, היא למסופר בירושלמי על רב ורבי, ולא למקרה שאינו ראוי מחמת מומו. אכן בהמשך בהלכה י, התבסס הרמב"ם על המסופר על תלמידו הסומא של ריב"ל. ראה עוד: הראי"ה קוק, אוצרות ראיה, ג, עמ' 71-72. ראה גם: הרב אליעזר וולדינברג, הלכות מדינה, א, עמ' צח-ק.

הבחנה בין מינוי לבין מתן רשות, ברורה בלשונו המדויקת של הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, ח):

ויש להן למנות כל מי שירצו לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים. כיצד? חכם מופלא [1] שראוי להורות לכל התורה כולה, יש לבית דין לסמוך אותו, [2] וליתן לו רשות לדון ולא להורות באיסור והיתר, או יתנו לו רשות באיסור והיתר ולא לדון דיני ממונות, או יתנו רשות לזה ולזה אבל לא לדון דיני קנסות, או לדון דיני קנסות אבל לא להתיר בכורות במומין, או יתנו לו רשות להתיר נדרים בלבד או לראות כתמים, וכן כל כיוצא בהן.¹¹

בולטת ההבחנה בין הסמיכה לכל התחומים בהנחה שהוא ראוי לדון בכל התורה, ואחר כך מתן הרשות לדון לפי העניין.

כך גם בהלכה העוסקת במגבלת הזמן של הנסמך לדון (שם ט). הגבלת הזמן היא על הרשות לדון, אך נראה שמדובר על מי שסמוך על כל התחומים:

וכן יש לסומכין ליתן רשות עד זמן ולומר לנסמך יש לך רשות לדון, או להורות, עד שיבא הנשיא לכאן, או כל זמן שאין אתה עמנו במדינה, וכן כל כיוצא בזה.

כשהרמב"ם עסק בדינו של הסומא (שם י) הוא כתב כך:

חכם מופלא שהוא סומא בעינו אחת אף על פי שהוא ראוי לדיני ממונות, אין סומכין אותו לדיני ממונות, מפני שאינו ראוי לכל הדברים, וכן כל כיוצא בזה.

הרמב"ם התייחס רק לסמיכה, וכתב שמאחר שהוא לא ראוי לכל הדברים כי כאמור לעיל סומא פסול להיות חבר בסנהדרין, אף שהוא כשר לדון דיני ממונות, אי אפשר שיסמכו אותו על מנת שיוכל לדון רק בדיני ממונות. במקרה כזה הרמב"ם לא היה צריך לכתוב לאיזה תחום הוא יקבל רשות לדון, כי התחום היחיד שהוא רשאי לדון

11 הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה, הל' סנהדרין שם (עמ' קלד) כתב גם כן שיש להבחין בין המינוי או הסמיכה לבין הרשות לדון, וגם כתב שהרמב"ם אימץ לו לשונות מן הירושלמי כמו: "למנות... לדברים יחידים", "והוא שיהיה ראוי לכל הדברים", "להתיר נדרים", "לראות כתמים", ובהלכה י הביא את המקרה של תלמידו של ר' יהושע בן לוי. אך הרב רבינוביץ לא דייק בלשונו של הירושלמי שהוא המקור להלכה זו שברמב"ם. כמו כן באותה מידה גם הזכיר הרמב"ם את הדוגמאות שנזכרו בבבלי ובהן הוא פתח את ההלכה: לדון, ולהורות, ואחר כך הזכיר גם "להתיר בכורות במומן".

הוא דיני ממונות. הרמב"ם כתב בהלכה אחרת את האפשרות שסומא ידון (הל' סנהדרין ב, ט):

בית דין של שלשה... אם היה כל אחד מהם סומא באחד מעיניו כשר, מה שאין כן בסנהדרין, אבל הסומא בשתי עיניו פסול לכל.

הרמב"ם כתב באופן ברור שבבית דין של שלושה, סומא באחת מעיניו יכול לדון, ואף אם כל אחד מבין שלושת הדיינים הוא סומא בעין אחת, הם יכולים לדון - "מה שאין כן בסנהדרין". סומא לא יכול להיות חבר בסנהדרין. הרמב"ם (שם ו) כתב עוד: "כשם שבית דין מנוקין בצדק, כך צריכין להיות מנוקין מכל מומי הגוף". דברי הרמב"ם הללו מבוססים על הגמרא (לו ע"ב):

ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות. מאי טעמא? דתני רב יוסף: כשם שבית דין מנוקין בצדק - כך מנוקין מכל מום. אמר אמיתר: מאי קרא "כולך יפה רעיתי ומום אין בך" (שיר השירים ד, ז). ודילמא מום ממש? אמר רב אחא בר יעקב: אמר קרא "והתיצבו שם עמך" (במדבר יא, טז), "עמך" - בדומין לך. ודילמא התם משום שכינה? אלא אמר רב נחמן בר יצחק: אמר קרא "והקל מעליך ונשאו אתך" (שמות יח, כב), "אתך" - בדומין לך ליהוי.

ה"מום" המדובר שם הוא מום ביוחסין - ממזר, לא מום גופני, וכדברי רש"י (שם ד"ה מכל מום): "פגם משפחה". אך דרשתו זו של רב יוסף מופיעה גם בגמרא (יבמות קא ע"א-ע"ב) בנוגע לדיין סומא שלא רשאי לשבת בהרכב של דיינים העוסקים בחליצה, ותוספות (לו ע"ב ד"ה לאתויי ממזר) כתבו שמדרשת הפסוק היה מקום ללמוד ש"יש לפסול כל מומין, כיון דאמר קרא ד'מום אין בך' במום ממש איירי". גם הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, י) כתב בהלכה בנוגע לסומא שיוודע לדון דיני ממונות שלא ניתן לסמוך שאין מדובר דווקא על סומא אלא "וכן כיוצא בזה" - גם בעלי מומים אחרים.

ב. ראוי לכל הדברים

אף שהמשפט "ממנין זקינים לדברים יחידים, והוא שיהא ראוי לכל הדברים" לא נאמר במפורש בתחילת הסוגיה בירושלמי (חגיגה שם), הבין הרמב"ם שדברי הירושלמי הללו מתייחסים גם למסופר על רב ורבי ובנו של רבי, וגם למסופר על תלמידו הסומא של ר' יהושע בן לוי, שהרי לא כתוב שהנסמך יודע את כל הדברים ויודע להורות ולדון בהם אלא "ראוי לכל הדברים", כלומר שאותו חכם מסוגל ללמוד ולהיות בקי בכל הדברים ולדון בהם כשיבואו לפניו לדין. קשה להניח שאותו חכם

מומחה ויודע כבר בשלב שהוא מתמנה את "כל הדברים". מדובר על האפשרות הפוטנציאלית ולא על ההוראה כעת. בירושלמי מסופר שר' יהושע בן לוי הצטער על אותו תלמיד שהוא לא מינה אותו, מפני שאותו תלמיד היה סומא בעין אחת. ייתכן שאותו תלמיד סומא ילמד וידע את כל ההלכות ובכל התחומים, אך מאחר שלא יהיה ניתן אף פעם למנות אותו דיין לכל הדברים, יוצא שבפועל הוא לא יכול להורות, ולכן הוא אינו "ראוי להורות בכל הדברים" ופסול לדון.

בסוגייתנו אמר רבי יהודה הנשיא על רב שהוא יכול להורות ולדון, וכוונתו היא שבשני תחומים אלו הוא כבר חכם ובקי, ולכן בהם בוודאי הוא יכול לדון. רבי יהודה הנשיא דיבר על תחום מסוים מאוד – היתר בכורות, ואמר שדווקא בזה לא יעסוק רב. על כך שאלה הגמרא מדוע, הרי אנו יודעים שגם את התחום הזה של התרת בכורות הוא למד היטב ויכול להורות כבר כעת. תשובת הגמרא היא שבשל סיבות אחרות – שלא לפגוע ברבה בר חנה, וכן בשל העובדה שרב היה בקי גדול בתחום והיה חשש שאחרים יטעו, לא רצה להרשות לו. הבבלי לא עסק בצורה ברורה בתחומי ידע אחרים, האם מספיק שאותו חכם מסוגל ללמוד אותם, ואם יהיה צורך לדון בהם, הוא ילמד ויעמיק בהם ויוכל גם לפסוק בהם. הירושלמי שאמר "והוא שיהא ראוי לכל הדברים", התכוון לאפשרות הפוטנציאלית לעיין וללמוד את כל התחומים ולדון בהם אם יהיה צורך בדבר, ואילו הבבלי התמקד ברמת הידיעות העכשוויות של אותו חכם, ובהנחה שידוע היה שרב היה בקי גדול דווקא באותו תחום שנמנע ממנו לדון.

כך ניתן גם להבין מדברי קצות החושן (סי' ז ס"ק ב) ששאל איך ייתכן שלפי ר' יוסי עד זומם בענייני ממון יהיה כשר לדון דיני נפשות אך יהיה פסול לדיני ממונות (כז ע"ב), "והא בדיני נפשות ודאי בעינן סמוכין וזה אינו ראוי לכל הדברים דהא פסול לדיני ממונות", והשיב הקצות:

משום דהרמב"ם לא קאמר אלא בפסול הגוף וכמו סומא כיון דאינו ראוי לכל הדברים, אבל זה שפסולו מחמת עבירה והוא ראוי לכל הדברים על ידי תשובה, והרי הוא כמו מי שאינו בקי במומין דהוא סמוך לכל הדברים וכדאיתא בפ"ק דסנהדרין (ה, ע"א-ע"ב) גבי סמיכה דסמך רבי לרב יורה יורה ואל יתיר בכורות משום דלא בקיאי במומין, אלא כיון דאינו פסול הגוף ויכול להתחכם במומין הוי סמוך, וכן בפסולו מחמת עבירה כיון שיכול לחזור בתשובה לא הוי פסולו בגופו.

"ראוי לכל הדברים" פירושו שיהיה בכוחו ללמוד ולדון בכל התחומים. ללמוד תחומים שהנסמך טרם למד, או להסיר מניעה שמונעת לדון, כגון חזרה בתשובה על

עבירה. כך גם בנוגע לרב. לו רב היה נמצא במקום אחר שלא בעירו של רבה בר חנה, או במקום בו גם אחרים היו בקיאים במומי בכורות, הוא היה יכול לדון גם בזה. אך אם לא ניתן לשנות את המצב כמו במקרה של אותו תלמיד של ריב"ל שהוא סומא, אזי לא ניתן לסמוך אותו.

על דברי הקצות שכתב: "דהרמב"ם לא קאמר אלא בפסול הגוף וכמו סומא כיון דאינו ראוי לכל הדברים", יש להוסיף שבנוסף לסומא שלא נסמך ולא יכול להיות חבר סנהדרין כי אינו ראוי לדון בכל הדברים, גם ממזר וגם גר לא נסמכים ולא יכולים להיות חברים בסנהדרין ומאותה סיבה כמובא לעיל (לו ע"ב): "דתני רב יוסף: כשם שבית דין מנוקין בצדק, כך מנוקין מכל מום. אמר אמימר: מאי קרא 'כולך יפה רעיתי ומום אין בכך'". אם כן, אין מדובר רק על פסול גוף, אלא גם על פסול יוחסין. יש להעיר שהרמב"ם (הל' סנהדרין ד, י) שכתב שסומא פסול מפני שאינו ראוי לכל הדברים, סיים ההלכה: "וכן כל כיוצא בזה". נראה לומר שהרמב"ם התכוון לכל סוגי הפסולים - סומא, ממזר וגר, ולא רק לבעלי מומים גופניים אחרים. גם אם הסומא, הגר או הממזר ירכשו את כל הידיעות הנדרשות לדון בדיני נפשות וקנסות, הם לא יהיו חברי סנהדרין, ולכן הם נחשבים כמי שאינם ראויים לכל הדברים. דיני ממונות רגילים הם יוכלו לדון בבית דין של שלושה כדברי הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ט):

בית דין של שלושה שהיה אחד מהן גר הרי זה פסול, עד שתהיה אמו מישראל. היה אחד ממזר אפילו שלשתן ממזרים הרי אלו כשירין לדון. וכן אם היה כל אחד מהם סומא באחד מעיניו כשר, מה שאין כן בסנהדרין...

עוד כתב הרמב"ם במקום נוסף (הל' סנהדרין יא, יא):

הכל כשרים לדון דיני ממונות אפילו גר והוא שתהיה אמו מישראל, וגר דן את חבירו הגר אף על פי שאין אמו מישראל, וכן הממזר והסומא באחת מעיניו כשר לדון דיני ממונות. אבל בדיני נפשות אין דנין אותן אלא כהנים לויים וישראלים המשיאין לכהונה, ולא יהיה אחד מהן סומא אפילו באחת מעיניו כמו שביארנו.¹²

12 על דברי הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ט; יא, יא) שציינו, הקשה המנחת חינוך (מצווה תצא, ט), שמדבריו משמע שסומא, גר וממזר שדנים בבית דין של שלושה, יכולים לדון אפילו דיני קנסות. "ואיני יודע האיך ממזר וגר יהיו כשרים לדיני קנסות, הא פסולין לדיני נפשות אפי' הגר שאמו מישראל עיין שם בכסף משנה, וכיון דפסול לדיני נפשות האיך יכול להיות בבית דין של שלושה הא אינו ראוי לכל הדברים. וגם בפרק י"א (הל' יא) כתב דינים אלו דגר וממזר וסומא באחת

המכנה המשותף לסומא, גר וממזר הוא שלעולם הם לא יהיו ראויים לדון בכל הדברים, ולכן לא ניתן לסמוך אותם. לעומת אחרים כמו עד זומם או בעלי עבירה אחרים, שיש אפשרות פוטנציאלית שיוכלו לדון בכל הדברים. הקצות (שם) כתב עוד:

ועוד דאפשר לא קאמר הרמב"ם אלא בתחילת הסמיכה דאין סומכין עד שיהא ראוי לכל הדברים, אבל אם כבר נסמך ואח"כ נפסל לאיזה דבר שפיר מהני סמיכתו דמעיקרא למה שראוי עתה. אך אמנם בסומא באחת מעיניו אפילו נסתמא אחר הסמיכה לא מהני הסמיכה לדיני נפשות, כיון דבסנהדרין כתיב "כולך יפה רעייתי ומום אין בך", אם כן גם עכשיו אחר הסמיכה צריך להיות מנוקה מכל מום, ודוק.¹³

נראה ש"ראוי לכל הדברים" היא דרישה שצריכה להתממש במשך כל הזמן שהדיין דן ולא רק "בתחילת הסמיכה". אם המום החדש הוא בלתי הפיך, ומעתה ואילך הדיין לא יהיה ראוי לעולם לכל הדברים, נראה שהוא יהיה פסול מלדון. כאמור לעיל, אף בדברי הקצות עצמו, הכלל הקובע אם הוא כשר לדון הוא שיש אפשרות פוטנציאלית שאותו דיין יהיה יוכל לדון בכל התחומים, גם אם יש בשלב מסוים מניעה כלשהי שמונעת ממנו לדון בכל התחומים. אך כשברור שמשלב מסוים ואילך הוא לא יוכל לדון בכל התחומים, הוא יהיה פסול.

מענינו שכשרים לדיני ממונות ולא לדיני נפשות נראה דבכל דיני ממונות מיירי, ובאמת בדיני קנסות צריכים להיות ראוי לדיני נפשות והללו דפסולים לדיני נפשות האיך כשרים לדיני ממונות, וצ"ע גדול בדברים אלו". נראה להשיב שברמב"ם יש הבחנה מאוד ברורה בין דיני קנסות לבין דיני ממונות. כך כתב (הל' סנהדרין ה, ח): "דיני קנסות כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכין בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלוואות אינן צריכין מומחה אלא אפילו שלשה הדיוטות". דיני ממונות הם כל מה שלא נכלל בדיני קנסות. 13 המנחת חינוך (מצווה תצא, י) ציין לדברי הקצות הללו וכתב "כן נראה מצד הסברא".